

KS. STANISŁAW ADAM WRÓBLEWSKI
ORCID: 0000-0003-3764-7839
gladius86@o2.pl

SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS. **KULT ŚWIĘTYCH W ZIĘBICACH W ŚWIETLE** **ŚREDNIOWIECZNYCH PATROCINIÓW**

STRESZCZENIE: Badania patrociniów obiektów sakralnych z okresu średniowiecza mają niezwykle istotne znaczenie dla poznania rozwoju i kształtowania się kultury religijnej, oraz mentalności wiernych. Podjęte w niniejszym artykule zagadnienie dotyczy wszystkich patrociniów uchwytanych w źródłach z okresu średniowiecza w dolnośląskim miasteczku Ziębicach, z lat 1321-1742. W toku przeprowadzonych badań zidentyfikowano i opisano 30 patrociniów. Udało się na podstawie zebranego materiału źródłowego i dotychczasowych ustaleń wykazać, iż w Ziębicach największą czcią otaczano Najświętszą Maryję Pannę, św. Jerzego, oraz szczególnie celebrowano kult Bożego Ciała, który ze względu na historię miasta i księstwa w okresie wojen husyckich stał się charakterystyczny dla Ziębic. Warto dodać, iż w większości patrocinia ziębickie wiążą się z pobożnością mieszczańską poprzez fundacje przede wszystkim altarii. Wśród wszystkich dedykacji zdecydowanie dominują wezwania hagiograficzne stanowiące 83% wszystkich tytułów. Natomiast dedykacje maryjne nie zostały uszczegółowione i występują pod ogólnym określeniem Najświętszej Maryi Panny.

SŁOWA KLUCZOWE: Boże Ciało, Husyci, św. Jerzy, Najświętsza Maryja Panna, Patrocinia, Ziębice.

SUB TUUM PRAESIDIUM CONFUGIMUS. **CULT OF SAINTS IN ZIĘBICE IN THE LIGHT** **OF MEDIEVAL PATROCINIAE**

ABSTRACT: The study of patronages of medieval sacred objects is extremely important for the knowledge about the development and formation of religious culture and the mentality of the worshippers. The present article concerns all patrocinae found in medieval sources in the Lower Silesian town of Ziębice in the years 1321-1742. In the course of research thirty patrocinae were identified and described. On the basis of the collected source material and previous findings it was possible to demonstrate that the townspeople most revered the Blessed Virgin Mary and St. George and especially celebrated the worship of Corpus Christi and – due to the history of the town and the principality during the Hussite wars – their cults became characteristic of Ziębice. It is worth adding that mostly the patrocinae of Ziębice are connected with the townspeople's piety through altaria foundations. Among all dedi-

cations, hagiographic summons dominate and constitute 83% of all titles. Marian dedications, however, were not detailed and appear under the general designation of the Blessed Virgin Mary.

KEYWORDS: Corpus Christi, Hussites, St. George, Blessed Virgin Mary, Patrociniae, Ziębice.

Translated by Hanna Rybkowska

Badania nad religijnością średniowieczną w pryzmacie kultu świętych w pierwszym rzędzie powinny zostać ukierunkowane na kwestię patrociniów, gdyż były one formą oficjalnej praktyki kościelnej czci wobec świętych i stanowią jeden z podstawowych składników mentalności i kultury religijnej. Wezwania obiektów sakralnych ukazują idee pobożności, więzów społecznych, zagadnień poglądów politycznych i ich manifestacji, ukazują wpływy kulturowe i religijne innych, często zagranicznych, ośrodków kościelnych, a także wchodzi w skład sakralnego systemu ochrony i bezpieczeństwa miasta poprzez odpowiednio dobrane patrocinia dla kościołów, klasztorów i kaplic¹. Stanowią one zatem, zgodnie z przyjętą wśród historyków podejmujących zagadnienie kultu świętych tezą, najwyższą formę kultu².

Niniejszy artykuł poświęcony został próbie ukazania kształtowania się religijności mieszczan, duchowieństwa, a także dworu książęcego w Ziębicach na Dolnym Śląsku, mieście, które w l. 1321-1742, pełniło rolę stolicy udzielnego księstwa ziębickiego, wydzielonego z obszaru księstwa świdnicko-jaworskiego³. Ziębice ze względu na swoje położenie przy niezwykle ważnym szlaku handlowym miały możliwość recepcji różnych kultów i to zarówno związanych z głównym ośrodkiem kościelnym i społecznym, jakim był Wrocław oraz innymi w Polsce,

¹ Por. G. Karolewicz, *Z badań nad wezwaniami kościołów*, [w:] „Roczniki Humanistyczne”, t. 22, (1974), z. 2, s. 215 (dalej: RH); K. Skwierczyński, *Custodia Civitas. Sakralny system ochrony miasta w Polsce wcześniejszego średniowiecza na przykładzie siedzib biskupich*, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, R. 103, (1996), nr 3, s. 3-51.

² Zob. K. Jasiński, *Kult świętej Elżbiety w dynastii piastowskiej*, [w:] *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 201.

³ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*, Münsterberg 1907, s. 23.

jak i obcych związanych poprzez szlak komunikacyjny z Czechami i pośrednio z ośrodkami niemieckimi. W poniższych rozważaniach tematyka ta została podjęta poprzez badania nad patrociniami obiektów sakralnych (kościół, klasztor, szpital, kaplice), oraz altarii uchwytnych w średniowiecznych źródłach.

Kształtowanie się ośrodka miejskiego w Ziębicach było procesem złożonym i długoletnim. Było to prawdopodobnie związane z istniejącą w pobliżu późniejszego kościoła farnego osadą o być może targowym charakterze, wzmiankowaną w 1234 roku. Sama lokacja miasta mogła nastąpić już przed 1253 rokiem. W 1266 roku wymienieni zostali obywatele miasta (łac. cives), natomiast w 1291 roku pojawia się w źródłach pierwsza wzmianka o wójcie dziedzicznym w Ziębicach. Mury miejskie wymienione zostały po raz pierwszy w 1336 roku⁴.

Kościół farny pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jerzego

Pierwsza pośrednia wzmianka o kościele farnym w Ziębicach pochodzi z dokumentu księcia wrocławskiego Henryka IV Probusa wystawionego i datowanego przez notariusza książęcego Baldwina 17 lipca 1281 roku. Dokument ten dotyczył zwolnienia ziębicckiego szpitala i jego posiadłości z wszelkich ciężarów i powinności prawa książęcego. Wśród świadków tego aktu wymieniony został pierwszy znany ze źródeł proboszcz ziębicckiej parafii Jan⁵. Dodać jednak należy, że większość badaczy początki kościoła farnego łączy z procesem lokacji miasta w połowie XIII wieku, prawdopodobnie przed 1253 rokiem na miejscu dawnej osady targowej znanej jako Sambice⁶. Według historyków sztuki i architektów najstarsze partie kościoła, zachodni

⁴ Szerzej o kształtowaniu się przestrzeni miejskiej Ziębic zob. R. E y s y m o n t t, *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009, s. 595-600.

⁵ *Schlesischen Urkundenbuch*, t. 4, 1267-1281, wyd. W. I r g a n g, Köln-Wien 1988, nr 420 (dalej: SUB).

⁶ D. A d a m s k a, *Wieś-miasteczko-miasto. Średniowieczne osadnictwo w dorzeczu górnej i środkowej Oławy*, Łominki 2019, s. 169; H. G e r l i c, *Fundacje na rzecz ziębicckiego kościoła farnego w średniowieczu*, [w:] *Ziębice-miasto św. Jerzego. Dzieje i kultura dawnej stolicy książęcej*, red. B. C z e c h o w i c z, Wrocław 2010, s. 133; W. M a r s c h a l l, *Alte Kirchenpatrozinien des archidiakonates Breslau*, Köln-Graz 1966, s. 108. Szerzej o lokacji i rozwoju przestrzennym Ziębic wraz z usytuowaniem kościoła św. Jerzego, zob. R. E y s y m o n t t, *Kod genetyczny miasta*, s. 595-598.

korpus nawowy, portal główny, jak również elementy kamieniarskie wskazują z pewnością na 2 poł. XIII wieku, jako czas wznoszenia świątyni⁷. Stąd należy odrzucić legendarne podania cofające metrykę kościoła do X wieku i fundacji omawianego obiektu sakralnego przez Bolesława Chrobrego, co uczynił już w 1907 roku, monografista Ziębic F. Hartmann⁸.

Jak wynika z badań przeprowadzonych w okresie przedwojennym przez wspomnianego historyka Ziębic F. Hartmanna oraz współczesnych prowadzonych przez H. Gerlica, z okresu XIV wieku zachowały się wzmianki o fundacjach książęcych poczynionych na rzecz fary i obsługujących ją duchownych, co prowadzi do wyciągnięcia wniosku o książęcym prawie patronatu nad kościołem⁹.

Jako pierwszego fundatora dla parafii św. Jerzego w Ziębicach źródła wymieniają księcia Bolka II ziębickiego, protoplastę linii książęcej wywodzącej się z dynastii Piastów świdnickich i jaworskich¹⁰. Wspomniany władca miasta i księstwa, zgodnie z dokumentem wystawionym w Ząbkowicach Śląskich 25 lipca 1328 roku, ofiarował czynsz jednego małdrata

⁷ J. Adamski, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w l. 1200-1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017, s. 171-178; T. Kozaczewski, H. Kozaczewska-Golasz, *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wrocław 2009, s. 201-202; M. Kutznier, *Rozwój śląskich kościołów parafialnych w latach 1200-1335 w świetle badań historyka sztuki*, [w:] RH, t. 23, (1975), z. 2, s. 53; H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der ProvinzSchlesien*, t. 2, Breslau 1889, s. 94-98; J. Pilch, *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Warszawa 2011, s. 468; M. Zlat, *Ziębice*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 53-55.

⁸ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 49-51. B. Konopka w swojej pracy o bazylikach mniejszych w Polsce, utrwała niepotwierdzoną przez żadne źródła lokalną tradycję sięgającą XVII wieku o fundacji omawianego kościoła parafialnego przez Bolesława Chrobrego, o czym miała informować kronika miejska Ziębic spisana przez Abrahama Hosemanna. Zob. B. Konopka, *Bazyliki Mniejsze w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem bazyliki ziębickiej*, Wrocław 2014, s. 99. Jest to teza niespójna z faktem, że autor ten powołuje się równocześnie w swojej pracy na przywołaną powyżej monografię Ziębic F. Hartmanna i inne publikacje naukowe odrzucające ten pogląd.

⁹ T. Kozaczewski, *Przyczyny rozwoju budownictwa murowanego na Śląsku w XIII wieku*, „Sobótka”, t. 30, (1975), s. 32.

¹⁰ Szerzej o osobie księcia Bolka i jego potomkach zob. K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy, oleśniccy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007, s. 306-309; F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 23-48.

pszenicy w celu wypieku hostii dla chorych, jak i zdrowych, parafian oraz na rzecz innych duchownych służących przy kościele parafialnym¹¹.

Kolejne fundacje zarówno książęce jak i mieszczańskie na potrzeby kościoła i sprawowanej w nim liturgii realizowane były w okresie XIV i XV wieku¹². Większość z nich związana była z budową obiektów sakralnych: kaplic i altarii; omówione one zostaną szczegółowo w dalszej części niniejszych rozważań.

Pierwsza wzmianka o patrocinium fary miejskiej pochodzi z dokumentu papieża Klemensa VI wystawionego w Awinionie 22 czerwca 1352 roku. Zgodnie z treścią papież wyznaczył na proboszcza kościoła św. Jerzego w Ziębicach Jenchinusa de Comeren, notariusza dworu książąt ziębickich¹³. Kolejnym poświadczeniem tytułu kościoła jest akt papieża Innocentego VI wystawiony w Awinionie 15 kwietnia 1354 roku. Jest to dokument, w którym papież udzielił księciu Bolkowi II i jego żonie oraz 20 dostojnikom odpustu zupełnego w godzinę śmierci, jak również zezwala na odbycie przez księcia i 40 towarzyszy pielgrzymki do Ziemi Świętej. W tym to piśmie papież zapewnia notariuszowi książęcemu Mikołajowi Ponekow¹⁴, klerykowi z diecezji miśnieńskiej, będącemu w tym czasie wikariuszem przy ołtarzu pw. św. Feliksa i Adaukta w kościele pw. św. Jerzego w Ziębicach, prowizję na kanonikat i prebendę w kapitule katedralnej we Wrocławiu¹⁵.

Należy zauważyć, że historyk Dagmara Adamska podejmująca zagadnienie historii kościołów, w tym poruszająca problematykę patrocinii kościelnych na obszarze dorzecza środkowej i górnej rzeki Oławy, a zatem również i fary ziębickiej, nie odwołuje się do tych źródeł, natomiast z niezrozumiałych przyczyn uznaje, że pierwotnie kościół obok św. Jerzego nosił również wezwanie Najświętszej Maryi

¹¹ *Urkundenbuch der Stadt Münsterberg in Schlesien*, t. 2, wyd. P. Bretschneider, Münsterberg 1928, nr 191. Dokument ten przywołuje H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 135 opierając się na kronice miasta F. Hartmanna, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 60-61.

¹² H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 134-135.

¹³ *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, t. 1, *Acta Clementis VI*, wyd. L. Klíma, Pragae 1903, nr 1486, s. 764 (dalej MVB).

¹⁴ Szerzej o osobie tego duchownego zob. H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 155-156.

¹⁵ MVB, t. 2, *Acta Innocentii VI 1352-1362*, wyd. J. F. Novák, Pragae 1907, nr 228, s. 96-97.

Panny¹⁶. Z kolei badacz starych patrociniów w archidiakonacie wrocławskim Werner Marschall, nie omawiając treści powyższych źródeł, podaje jedynie daty roczne występujące w dokumentach tytułu kościoła¹⁷. Warto dodać, że przedwojenny historyk Hermann Neuling w swojej pracy o obiektach sakralnych na Śląsku w okresie średniowiecza niesłusznie uważa, iż najstarsza wzmianka o patrocinium kościoła parafialnego w Ziębicach pochodzi dopiero z 1464 roku, a swoje wnioski opiera na aktach księstwa ziębickego przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu¹⁸.

Na kwestię patrociniów ziębickej fary światło rzuca relacja zapisana w kronice miasta. Według niej w 1467 roku, gdy syn króla Czech Jerzego z Podiebradów – Wiktoryn¹⁹ na czele wojsk husyckich zajął Ziębice nie zniszczył kościoła parafialnego, gdyż zobaczył stojącą przed nim figurę św. Jerzego. Gdy zapytał, kogo ona przedstawia, w odpowiedzi usłyszał, że jest to święty patron fary. Miał wtedy dobyć miecza i uderzając nim w mury powiedział, że skoro kościół nosi to samo imię co jego ojciec, nie zostanie zniszczony, ani splądrowany i może stać nadal²⁰.

W celu wykazania patrociniów ziębickego kościoła parafialnego, jak również troski rodu Podiebradowiczów o rozwój kultu świętego patrona protoplasty rodu, panującego na obszarze księstwa ziębickego i oleśnickiego króla Czech Jerzego, warto odwołać się do zabytków sztuki sakralnej. Pierwszym z nich jest pochodząca z 2 poł. XV w. drewniana rzeźba św. Jerzego zabijającego smoka stanowiąca pierwotnie wyposażenie kościoła parafialnego w Ziębicach, a prze-

¹⁶ D. A d a m s k a, *Wieś-miasteczko-miasto*, s. 169.

¹⁷ W. M a r s c h a l l, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 108.

¹⁸ H. N e u l i n g, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, s. 198. Jest to jeden z wielu przykładów nieaktualnych w świetle współczesnych badań też występujących w tej pracy. Stąd bardzo ostrożnie należy podchodzić do cytowania i opierania się na omawianym dziele, szczególnie w kwestii patrociniów, pamiętając, że autor swoje wnioski bardzo często opiera na danych ze schematyzmów wydawanych przez diecezję wrocławską, oraz korzystając z metody retrospektywnej, która nie zawsze jest możliwa do zastosowania w przypadku wezwań obiektów sakralnych na Śląsku. Niestety dla wielu historyków stanowi ona dalej podstawową pozycję bibliograficzną.

¹⁹ Szerzej o osobie księcia Wiktoryna zob. S. G ł o g o w s k i, *Genealogia Podiebradów*, Gliwice 1997, s. 14-18.

²⁰ F. H a r t m a n n, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 97.

chowowana obecnie w Muzeum Archidiecezjalnym we Wrocławiu. Według Bogusława Czechowicza umieszczenie figury na emporze książęcej fary świadczy o jej książęcej proveniencji. Fundatorem tego zabytku mógł być książę Henryk Starszy, który po konwersji na katolicyzm w 1473 roku mógł w ten sposób uhonorować osobistego patrona swojego ojca²¹.

Z nieco podobnym przypadkiem można się zetknąć w kościele farnym w Oleśnicy. Znajdowała się tam podobna, choć nieco mniejsza figura św. Jerzego datowana na ok. 1500 rok. O kulcie i atencji książąt z dynastii Podiebradów do św. Jerzego świadczy również fundacja z 1498 roku kaplicy pw. św. Jerzego w Łądku Zdroju²².

Znaczenie kultu św. Jerzego w życiu religijnym, rodzinnym, ale zapewne również politycznym synów króla Jerzego z Podiebradów po przyjęciu przez nich katolicyzmu, który porzucił ojciec, uwidocznione zostało także w miejscu ich pochówku. Książęta Wiktoryn i jego żona Małgorzata, oraz ściśle związany z Ziębicami Henryk I Starszy, jego potomkowie i znaczne grono członków rodu pochowanych zostało w ufundowanym przez Henryka 9 sierpnia 1475 r. kościele i klasztorze bernardyńskim św. Jerzego i św. Wojciecha w Kłodzku²³.

²¹ B. C z e c h o w i c z, *Książęcy Mecenat Artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005, s. 142.

²² *Tamże*.

²³ Historia kaplicy i szpitala dla trędowatych pw. św. Jerzego w Kłodzku sięga XIII wieku. Pierwsza wzmianka pochodzi z dokumentu datowanego na 29 stycznia 1300 roku, jednakże nie wymieniony został w tym źródle patron kaplicy, zob. SUB, t. 6, nr 429. Według Kazimierza Doli ten sakralny obiekt użyteczności publicznej należał pierwotnie do joannitów i nosił wezwanie świętego z Kapadocji. Zob. K. D o l a, *Szpitala średniowieczne Śląska. I. Rozwój historyczny*, [w:] „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”, t. 1 (1968), s. 272. Swoje wnioski historyk ten oparł na zbiorze dokumentów i regestów dotyczących Hrabstwa Kłodzkiego. Gwoli ścisłości zaznaczyć jednak trzeba, iż samo wezwanie św. Jerzego nie występuje w dokumentach, lecz jedynie podane jest w regestach. Z kolei poświadczenie patrocinium pojawia się w fundacji księcia ziębicckiego Henryka I Starszego kościoła i klasztoru św. Wojciecha i św. Jerzego w Kłodzku z dnia 6 sierpnia 1475 roku. Z kolei konsekracja nowego obiektu sakralnego o wymienionym tytule miała miejsce 12 września 1479 roku. Aktu tego dokonał na mocy upoważnienia arcybiskupa praskiego, jako legat papieski, biskup wrocławski Rudolf z Rüdeseheim, Zob. *Geschichtes quellen der Grafschaft Glatz*, t. 2, *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Grafschaft Glatz von 1401 bis 1500*, wyd. F. V o l k m e r, W. H o h a u s, Habelschwerdt 1888, s. 377. Analizując wybór wezwania tego kościoła trzeba rozpatrzyć dwie główne możliwości. Na uwagę zasługuje fakt, iż w tym czasie dwaj najstarsi synowie księcia Henryka I Starszego, fundatora omawianego kościoła

Nie ulega wątpliwości, że ziębicka fara już w średniowieczu posiadała patrocinium złożone. Tytuł kościoła został bowiem rozszerzony o wezwanie Najświętszej Maryi Panny. W ten sposób patrocinium kościoła parafialnego pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jerzego męczennika zostało zapisane w źródłach w 1464 roku w bliżej nieokreślonych aktach księstwa ziębickiego²⁴. Śląski konserwator zabytków Hans Lutsch, przyjął ten rok, jako datę konsekracji kościoła noszącego wezwanie Panny Maryi i św. Jerzego. Ponadto również on, jak wynika z opisu fary ziębickiej, przyjmował jako pierwotne podwójne wezwanie świątyni, gdyż zanotował, iż w późniejszych czasach tytuł maryjny zaniknął i używano już wyłącznie patrocinium św. Jerzego²⁵. Analizując historię kościoła w Ziębicach można zauważyć, iż pojawienie się patrocinium maryjnego wydaje się być zbieżne z czasem wzniesienia kaplicy dobudowanej do północnej nawy kościoła. Kaplica ta powstała jako fundacja księcia ziębickiego Jana (1380/1390-1428), który poległ w walce z husytami w bitwie pod Starym Wielisławiem²⁶. Omawiana kaplica wzniesiona została w la-

nosili imiona Jerzy i Albrecht (w dokumentach pojawia się również jako Albert, Adalbert), które to imiona odnosiły się do ojca Henryka, króla Jerzego z Podiebradów i ojca jego żony księżnej Urszuli, Albrechta Achillesa, elektora brandenburskiego. Stąd jak najbardziej możliwym jest, wybór podwójnego patrocinium, jako wyrazu pamięci i troski o rodowe dziedzictwo Podiebradowiczów i szerzenie kultu świętych patronów w neofickiej dynastii. Młodzi książęta również uczestniczyli w obrzędach konsekracyjnych. Z drugiej strony, jeśli przyjąć, iż pierwotnie kaplica szpitala dla trędowatych nosiła wezwanie św. Jerzego, co również jest możliwe biorąc pod uwagę, iż patrocinium to było bardzo popularne w zakonach rycerskich i jako wezwanie szpitali, z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, iż przy budowie nowego obiektu zachowano dawne wezwanie dodając do niego tytuł św. Wojciecha, ze względu na fakt, iż Kłodzko należało w tym czasie do archidiecezji praskiej i czeskie wpływy na tym obszarze były z pewnością bardzo silne. Szerzej zob. K. D o l a, *Patrocinia świętego Wojciecha na Śląsku*, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 20 (2000), s. 270 (dalej: STHŚO); S. G ł o g o w s k i, *Genealogia Podiebradów*, passim; S. B. K l o s e, *Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau von Jahre 1458 bis zum Jahre 1526*, wyd. G. A. S t e n z e l, [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 3, Breslau 1847, s. 357-358; W. M r o z o w i c z, *Pochówki śląskich Podiebradowiczów. W związku z przygotowaniem do otwarcia krypty podiebradzkiej w kościele zamkowym w Oleśnicy*; [w:] *Ziębice-miasto św. Jerzego*, s. 77-90.

²⁴ F. H a r t m a n n, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 97.

²⁵ H. L u t s c h, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, s. 93.

²⁶ *Schlesische Nekrologien. Nekrologium des Stifts Heinrichau*, wyd. W. W a t t e n b a c h, [w:] „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 4, Breslau 1862, s. 304; K. J a s i ń s k i, *Rodowód Piastów śląskich*, s. 342-344.

tach 1420-1423²⁷. Data zakończenia prac budowlanych opiera się, na przyznaniu przez kardynała Angelo de Sommariva biskupa Palestriny²⁸ oraz innych biskupów 24 września 1423 roku przywileju odpustowego związanego z praktykami religijnymi i liturgią sprawowanymi w tejże kaplicy w najważniejsze święta kościelne²⁹. Zgodnie z tym dokumentem kaplica wzniesiona została ku czci Boga Wszechmogącego i Bożego Ciała³⁰. Rodzi się zatem pytanie o pochodzenie patrocinium maryjnego dla samej kaplicy, a także dla kościoła parafialnego. Prawdopodobnie rys pobożności maryjnej wywodzi się w tym przypadku z samej koncepcji wcielenia Chrystusa, który swoje ciało przyjął z Maryi Dziewicy. Święto Bożego Ciała pośrednio zatem wiąże się także z osobą Matki Bożej³¹. Omawiane idee teologiczne z pewnością znane były fundatorowi tego obiektu sakralnego, znanego ze swojej pobożności, a z pewnością duchownym z jego dworskiego otoczenia. Świadczy o tym, fakt, iż wraz z samą fundacją powołał do życia przy kaplicy bractwo ku czci Najświętszej Maryi Panny i właśnie Bożego Ciała³². Stąd fakt, iż kaplicę pełniącą funkcję sakralną dla ustanowionego przy niej bractwa maryjnego utożsamiono z takim patrocinium. Pobożność maryjna musiała odgrywać znaczącą rolę w życiu parafii ziębickiej, skoro poprzez fundację kaplicy

²⁷ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 56, 63.

²⁸ Biskup suburbialnej położonej pod Rzymem diecezji Palestrina istniejącej od IV wieku, gdy poświęcony został w 313 roku jej pierwszy ordynariusz Secundus. Angelo de Sommariva (właśc. Franciszek, imię zmienił po wstąpieniu do zakonu kamedułów) pełnił funkcję rządcy tego biskupstwa od 23 września 1412 roku do 12 lipca 1428 roku. Gdy zmarł, zob. P. B. Gams, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Graz 1957, s. XVII.

²⁹ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 143. Dokument ten został potwierdzony przez biskupa wrocławskiego Konrada Oleśnickiego 27 sierpnia 1424 roku. Zob. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu, sygn. II b 3, fol. 21 b-22 a (dalej AAW).

³⁰ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 143.

³¹ Wprowadzenie święta Bożego Ciała na Śląsku przypisuje się osobie biskupa Nanckera, (biskup wrocławski w l. 1326-1341), który wcześniej, po objęciu rządów w diecezji krakowskiej zwołał 2 października 1320 roku synod biskupów, na którym zdecydowano o wprowadzeniu wspomnianego święta do proprium krakowskiego. Warto dodać, że najstarsze śląskie księgi liturgiczne zawierające teksty liturgiczne na święto Bożego Ciała są proveniencji cysterskiej, szerzej zob. Z. Zalewski, *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631)*, [w:] „Studia z dziejów liturgii w Polsce”, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1973, s. 110-115.

³² *Tamże*.

i erygowaniem bractwa pojawiło się wezwanie maryjne całego kościoła parafialnego. Pośrednim dowodem takiego stanu rzeczy, jest fakt, iż w 1474 roku po zakończeniu wojen husyckich, na wniosek księcia ziębeckiego Henryka I Starszego (1448-1498), trzeciego syna Jerzego z Podiebradów, króla Czech, który w 1473 roku nawrócił się na katolicyzm³³ dokonano odnowienia fundacji księcia Jana, a decyzją biskupa wrocławskiego Rudolfa z Rüdesheim³⁴ zatwierdzono statuty bractwa przy omawianej kaplicy³⁵. Zgodnie z ich treścią członkowie bractwa mieli obowiązek brać udział w czwartkowej śpiewanej Mszy o Bożym Ciele (łac. de corpore Christi) i procesji z Najświętszym Sakramentem oraz w sobotę w nabożeństwie ku czci NMP³⁶. Charakter kaplicy w kościele farnym został dodatkowo podkreślony poprzez restaurację wnętrza kościoła. W latach 1481-1482 wykonano polichromię na ścianach kaplicy³⁷, przedstawiającą Chrystusa jako *Vir Dolorosum* z zestawem narzędzi męki (arma Christi) oraz Wniebowstąpienie Pańskie co nawiązywałoby do przeżywania tajemnicy Bożego Ciała, oraz szereg malowideł poświęconych Maryji Pannie: *Immaculata*, Nawiedzenie św. Elżbiety, Maryja z Jednoróżcem, oraz wizerunek św. Anny Samotrzeciej (św. Anna, Maryja i dzieciątko Jezus). Warto zauważyć również, że na malowidle ukazującym Wniebowstąpienie Pańskie na pierwszym planie w postawie klęczącej (adoracyjnej) ukazana została Maryja w towarzystwie św. Jana Apostoła, co również jest przesłanką dla naświetlenia problematyki patro-

³³ Henryk otrzymał księstwo ziębeckie i hrabstwo kłodzkie 9 marca 1472 roku. W tym samym roku król czeski Władysław Jagiellończyk zatwierdził podział rodzinnych dóbr i nadał mu w lenno Ziębice, Ząbkowice Śląskie i Kłodzko. Książę zmarł 24 czerwca 1498 roku i pochowany został w kościele klasztornym pw. św. Jerzego i św. Wojciecha w Kłodzku. W 1558 roku dokonano ekshumacji i przeniesiono zwłoki do kościoła farnego w Kłodzku, szerzej zob. S. G ł o g o w s k i, *Genealogia Podiebradów*, s. 22-27.

³⁴ Biskup wrocławski w l. 1468-1482, wcześniej wieloletni pracownik Kurii rzymskiej, a także dyplomata i legat papieski na Węgry, Czechy i Polskę. Po objęciu rządów w diecezji przyczynił się do odbudowy biskupstwa i odnowienia życia religijnego. Szczególnie troszczył się o kult Najświętszego Sakramentu i rozwój bractw maryjnych, stąd zapewne jego przychylność dla rozwoju ziębeckiego kultu Bożego Ciała i Matki Bożej. Szerzej zob. J. M a n d z i u k, *Rządcy (Archi)diecezji wrocławskiej na przestrzeni wieków*, Wrocław 2018, s. 112-116.

³⁵ H. G e r l i c, *Fundacje na rzecz ziębeckiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 144.

³⁶ AAW, sygn. II b 3, fol. 21 b -22 a.

³⁷ Daty roczne zostały umieszczone na ścianach kaplicy przy polichromiach.

cinium tego obiektu sakralnego. Prawdopodobnym ich fundatorem był Hans Lode, bliżej nieznanym duchownym, również przedstawiony na ścianie kaplicy³⁸.

Wezwanie maryjne żiębickiej fary, jak wynika z nowożytnych źródeł, nie przyjęło się na stałe w świadomości religijnej mieszkańców parafii. Wskazują na to akta i protokoły wizytacji kanonicznych przeprowadzonych w XVII wieku w archidiaconacie wrocławskim, do którego należało miasto. Zgodnie ze sprawozdaniem wizytacyjnym z roku 1651/1652 w opisie kościoła parafialnego zapisano, iż kościół dedykowany był ku czci św. Jerzego męczennika³⁹. Podobnie zapisał wizytator, archidiacon i biskup sufragan wrocławski Karol Franciszek Neander w protokole z wizytacji przeprowadzonej na tym obszarze w roku 1666/1667. W dokumencie tym poświadczono, że fara została konsekrowana ku czci św. Jerzego, a doroczne święto rocznicy poświęcenia kościoła, obchodzono w dzień Podwyższenia Krzyża Świętego (14 września)⁴⁰. Również dołączony do sprawozdania o stanie diecezji, przygotowanego przez kancelarię biskupa wrocławskiego Sebastiana Rostocka z 1667 roku dla papieża Klemensa IX w ramach wizyty *ad limina apostolorum*, ułożony w formie schematyzmu diecezjalnego wykaz kościołów, ich wezwań i statusu religijnego mieszkańców informuje, że żiębicki kościół parafialny nosił tytuł św. Jerzego⁴¹.

³⁸ Według Bogusława Czechowicza, umieszczenie w zworniku sklepienia kaplicy mariackiej herbu rodu Podiebradów może nasuwać myśl o udziale jego syna księcia Henryka w inicjatywie pokrycia ścian kaplicy polichromią, jednakże nie jest to kwestia jasna i oczywista, gdyż uznaje za fundatora malowideł Hansa Lode, którego błędnie określił mianem proboszcza. W tym bowiem czasie funkcję proboszcza żiębickiego pełnił Jan Notwak von Sedlitz (pleban w l. 1477-1504), zob. B. Czechowicz, *Książęcy Mecenat Artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, s. 141. H. Gerlic, dopatruje się w osobie H. Lode członka bractwa maryjnego, zob. Tenże, *Fundacje na rzecz żiębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 145, 151; M. Zlat, *Żiębice*, s. 76-77; B. Konopka, *Bazyliki Mniejsze w Polsce*, s. 102.

³⁹ *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiaconat Breslau*, wyd. J. Jungnickel, Breslau 1902, s. 244 (dalej: VB I).

⁴⁰ *Tamże*, s. 526.

⁴¹ *Relacje „ad limina apostolorum” z diecezji wrocławskiej z lat 1589-1943. Edycja tekstów źródłowych*, wyd. J. Kopiec, Opole 2014, s. 71-124; *Wykaz kościołów diecezji wrocławskiej z 1667*, oprac. i wyd. J. Kopiec, [w:] „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 55, Lublin 1987, s. 166.

Patrocinia wewnętrzne

Niezwykłe ważne dla pełnego naświetlenia religijnej mentalności i charakterystyki dewocji mieszkańców średniowiecznych Ziębic, oprócz wezwania głównego kościoła miasta, mają badania patrocinów wewnętrznych. Dotyczą one przede wszystkim altarii i związanych z nimi ministeriów ołtarzowych oraz, oczywiście, kaplic dobudowanych do całego korpusu kościoła. W przypadku Ziębic, kaplica mariacka i Bożego Ciała została omówiona powyżej, gdyż jak zostało to wykazane jej wzniesienie w latach 1420-1423 miało ścisły związek z poszerzeniem tytułu całej fary.

Stąd też obecnie przedstawione zostaną altarie kościoła pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jerzego w Ziębicach wraz z ich patrociniami⁴².

1. Ołtarz główny pw. św. Jerzego, św. Wincentego i św. Adalberta (Wojciecha) poświęcony został stosunkowo późno, gdyż dopiero 15 października 1528 roku⁴³.

2. Ołtarz pw. św. Feliksa i św. Adaukta wzmiankowany po raz pierwszy 15 kwietnia 1354 roku w przywołanym powyżej piśmie papieża Innocentego VI, w którym wymieniony został altaryzta tego ołtarza Mikołaj Ponekow, notariusz książeży w Ziębicach⁴⁴.

3. Ołtarz pw. św. Zygmunta, św. Ludwika i św. Anny pochodził z 1371 roku. Proces jego fundacji był kilkietapowy. Fundatorem był z pewnością mieszkanin ziębicki Mikołaj zwany Berinwalde. 15 października 1371 roku na jego wzniesienie w kościele farnym wyraził zgodę książę ziębicki Bolko III, przyznając prawo prezentacji altaryzty dla tego obiektu Radzie Miejskiej Ziębic, co również dodatkowo potwierdza prawo patronatu nad farą pw. św. Jerzego spoczywające w rękach rodziny książeżej. W grudniu tegoż roku omawiana fundacja została zatwierdzona przez biskupa wrocławskiego Przecława z Pogorzeli⁴⁵.

⁴² Kwestię średniowiecznych fundacji, w tym ołtarzy, ministeriów i kaplic w tej świątyni wyczerpująco omówił H. Gerlic. Z tego powodu posiłkując się znanymi wynikami pracy badawczej w niniejszych rozważaniach akcent zostanie położony wyłącznie na same patrocinia. Szerzej zob. H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 134-141.

⁴³ *Tamże*, s. 135.

⁴⁴ MVB, t. 2, nr 228, s. 96-97.

⁴⁵ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 136; F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 62.

4. Ołtarz pw. św. Barbary, św. Apolonii, św. Małgorzaty i św. Katarzyny został założony z pewnością przed 11 stycznia 1386 rokiem. Świadczy o tym testament Jana Hermanii Snellinwalde (Cerdonis) altaryzisty ołtarza pw. św. Cezarii we wrocławskim kościele farnym pw. św. Marii Magdaleny⁴⁶. Zgodnie z tym dokumentem, siostra testatora pozostawiła spore dobra. Ze sprzedanych ruchomości egzekutorzy mieli przekazać 9½ grzywny i 16 denarów proboszczowi ziębickiemu Mikołajowi Reichensteinowi w celu nabycia przez niego rocznego czynszu dla omawianego ołtarza w Ziębicach w wysokości jednej grzywny. Wspomniany altaryzista z Wrocławia dla podniesienia sprawowanej przy ołtarzu liturgii ofiarował ponadto srebrny pozłacany kielich mszalny⁴⁷.

5. Ołtarz pw. św. Katarzyny (św. Katarzyny, św. Andrzeja Apostoła i Wszystkich Świętych) – altaria poświęcona po raz pierwszy 8 maja 1390 roku. Według H. Gerlica, ołtarz ten był tożsamy z altarią pw. św. Katarzyny św. Andrzeja Apostoła i Wszystkich Świętych, która wymieniona została w dokumencie o przekształceniu ziębickich altarii autorstwa biskupa wrocławskiego Jakuba von Salza z 15 października 1528 roku⁴⁸.

6. Ołtarz ku czci czterech świętych Doktorów: Grzegorza, Ambrożego, Augustyna i Hieronima – altaria ku czci św. Wielkich

⁴⁶ Ołtarz nosił wezwanie NMP, świętych Katarzyny i Cezarii. Szerzej o tej altarii zob. H. Gerlic, S. Jujeczka, *Altarie i altarzyści w kościele św. Marii Magdaleny we Wrocławiu*, [w:] *Śródmiejska Katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia*, red. B. C z e c h o w i c z, Wrocław 2010, s. 264.

⁴⁷ AAW, sygn. V. 25; H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 137. O wartości majątku świadczy ponadto zapis testamentowy, zgodnie z którym egzekutorzy mieli poznać 8 grzywnien czynszu na rzecz drugiego lub trzeciego ministerium ołtarzowego ku czci śś. Andrzeja, Krzysztofa, Apolonii, Katarzyny, Małgorzaty, Barbary, Zofii, a także cnót teologicznych Wiary, Nadziei i Miłości w kaplicy mariackiej w katedrze wrocławskiej. Testator wymienił również szereg fundacji nabożeństw mających być odprawianych za zmarłych z rodziny oraz ustanowił w celu nadania większego splendoru ceremoniom liturgicznym fundacje mszalne w najważniejszych święta kościoła, a także na każdy dzień tygodnia. Szerzej zob. W. U r b a n, *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1959, s. 58-59.

⁴⁸ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 137 i 141. Szerzej o osobie biskupa Jakuba von Salza zob. J. M a n d z i u k, *Rządcy (Archi)diecezji wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 137-140.

Doktorów Kościoła ufundowana została przez mieszczan ziebickich 28 listopada 1391 roku⁴⁹.

7. Ołtarz pw. św. Jana Chrzciciela – altaria ta została wymieniona w dokumencie biskupa wrocławskiego Waclawa z dnia 22 sierpnia 1401 roku. Ordynariusz diecezji zatwierdził fundację mieszczanki ziebickiej Elżbiety Lubsynne rocznego czynszu w wysokości 18 grzywien praskich groszy na rzecz drugiego ministerium przy ołtarzu pw. św. Jana Chrzciciela w kościele parafialnym w Ziębicach⁵⁰.

8. Ołtarz pw. św. Piotra i św. Doroty został potwierdzony 28 stycznia 1524 roku przez księżnę Jadwigę, wdowę po księciu Jerzym, synu władcy tej ziemi Henryku I Starszym i Urszuli brandenburskiej⁵¹. Księżna w akcie tym, potwierdziła fundację czynszów na rzecz altarii pw. św. Piotra i św. Doroty dokonanej przez zmarłego w 1410 roku księcia Bolka III ziebickiego⁵².

9. Ołtarz pw. Bożego Ciała ufundował w swoim testamencie duchowny Mikołaj Warrich. Na jego utrzymanie przeznaczył 10 grzywien rocznego czynszu. Prawo patronatu nad altarią spoczęło w rękach książąt ziebickich. Niniejsza fundacja zatwierdzona została przez biskupa wrocławskiego Waclawa w dokumencie z 12 marca 1416 roku⁵³.

10. Ołtarz pw. św. Piotra i św. Pawła wspomniany jako już istniejący w dokumencie wystawionym 29 maja 1440 roku, w którym Bartłomiej Schrome otrzymał od wikariusza generalnego diecezji wrocławskiej i późniejszego jej biskupa Piotra Nowaka⁵⁴ nominację na altarystę w ziebickim kościele parafialnym⁵⁵.

⁴⁹ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziebickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 137.

⁵⁰ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 62.

⁵¹ Szerzej o parze księżęcej i ich rządach zob. S. Głogowski, *Genealogia Podiebradów*, s. 62-64.

⁵² F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 124.

⁵³ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziebickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 137.

⁵⁴ O osobie tego wrocławskiego prałata i jego działalności kościelnej zob. J. Mandziuk, *Rządcy (Archi)diecezji wrocławskiej na przestrzeni wieków*, s. 101-106; K. Dola, *Prałaci wrocławskiej kapituły katedralnej w latach 1418-1550*, [w:] STHŚO, t. 6 (1978), s. 279.

⁵⁵ W. Urban, *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu (IV), Regesty dokumentów Archiwum Parafialnego w Ząbkowicach*, [w:] STHŚO, t. 5 (1976), s. 353, nr 77.

11. Ołtarz pw. Najświętszej Maryi Panny (ministerium altaryjne pw. NMP, świętych Piotra, Pawła i Andrzeja Apostołów i Barbary) wspomniany został po raz pierwszy w dokumencie z 29 lutego 1448 roku, w którym altarzysta Paweł Polan jako egzekutor testamentu Agnieszki Langenickilynne przeznaczył 11 grzywien rocznego czynszu na rzecz ministerium ołtarzowego ku czci NMP, śś. Piotra, Pawła i Andrzeja Apostołów i Barbary. Wiadomym jest jedynie, że fundatorem samej altarii był anonimowy niemiecki kaznodzieja⁵⁶.

12. Ołtarz pw. św. Mikołaja – pierwsza wzmianka o tym ołtarzu pochodzi z 7 listopada 1453 roku, gdy wymieniony został jako jego altarzysta Bartłomiej Schrome, wcześniej altarzysta ołtarza pw. św. Piotra i św. Pawła, oraz pleban w Wigańcicach od 30 czerwca 1440 roku⁵⁷.

13. Ołtarz pw. św. Hieronima i św. Marii Magdaleny wspomniany po raz pierwszy 25 lutego 1495 roku, w dokumencie sprzedaży przez kowala Jakuba Cuntze 1,5 grzywny rocznego czynszu na swoich dobrach w Ziębicach duchownemu Mikołajowi Gläserdorff, obsługującym tenże ołtarz⁵⁸.

14. Ołtarz pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Błażeja, św. Jerzego, św. Walentego męczenników i św. Tekli dziewicy ufundowany został przez zmarłego przed 21 października 1475 roku Mikołaja Tschanstewicza, duchownego z kręgu otmuchowskiej kapituły kolegiackiej, który urodził się w Ziębicach⁵⁹. Zgodnie z testamentem tego prałata 400 florenów węgierskich przekazanych zostało na zakup czynszów na fundacje ołtarzowe w Nysie, gdzie miał zostać pochowany i w Ziębicach na altarię ku czci wspomnianych powyżej świętych⁶⁰. Fundacja ta zatwierdzona została przez biskupa wrocławskiego Rudolfa

⁵⁶ AAW, sygn. II b 2, fol. 8; H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 138-139; W. Urban, *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, s. 268-269.

⁵⁷ Tenże, *Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu (IV), Regesty dokumentów Archiwum Parafialnego w Ząbkowicach*, s. 353, nr 78; H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 138 i 158.

⁵⁸ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 123.

⁵⁹ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 139.

⁶⁰ E. Wólkiewicz, *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje-organizacja-skład osobowy (1386-1477)*, Opole 2004, s. 355.

z Rudesheim 10 grudnia 1475 roku i wpisana do księgi inkorporacji beneficjów kościelnych diecezji wrocławskiej⁶¹.

Kościół i szpital pw. św. Piotra i św. Pawła

Pierwsza wzmianka o szpitalu w Ziębicach pochodzi z bulli papieskiej Innocentego V⁶² wystawionej na Lateranie 16 kwietnia 1276 roku. Dokument ten, adresowany do rektora jak również braci szpitala dla biednych chorych w Ziębicach, dotyczył wzięcia szpitala, jak również wszystkich jego posiadłości pod opiekę Stolicy Apostolskiej⁶³. Bulla papieża poświęca również patrocinium tego obiektu, jako poświęconego św. Piotrowi⁶⁴. Według badań R. Hesia szpital prowadzony był przez świeckie bractwo opiekujące się tym miejskim hospicjum⁶⁵.

Omawiany obiekt swoje powstanie musiał zawdzięczać inicjatywie książęcej, na co wskazuje fakt, iż Henryk IV Probus, książę wrocławski aktem z 17 lipca 1281 roku udzielił szpitalowi ziębickiemu i obsługującego go bractwu przywileju zwolnienia 4,5 łana należących do hospicjum z wszelkich książęcych obciążeń⁶⁶. Wspomniany R. Heś przywołuje dyskusję historyków dotyczącą osoby fundatora, składając się ku księciu wrocławskiemu Henrykowi III Białemu⁶⁷, opierając się przede wszystkim na dacie procesu lokacji miasta na miejscu dawnej wsi Sambice⁶⁸.

Niezwykle ważnym dokumentem dotyczącym historii i dalszych dziejów szpitala ziębickiego pw. św. Piotra jest dyplom datowany na 25 lipca 1282 roku, w którym książę Henryk IV Probus przekazał szpital wraz z posiadanym majątkiem wrocławskiemu szpitalowi i klasztorowi krzy-

⁶¹ AAW, sygn. II b 3, fol. 86 b.

⁶² Pontyfikat od 21 stycznia do 22 czerwca 1276 roku. Szerzej zob. J. N. D. Kelly, *Encyklopedia Papieży*, tłum. T. Szafrański, Warszawa 2006, s. 278-279; K. Doperala, *Księga Papieży*, Poznań 2019, s. 522-524.

⁶³ SUB, t. 4, nr 280.

⁶⁴ Tamże; W. Marschall, *Alte kirchenpatrozinien des archidiakonates Breslau*, s. 220.

⁶⁵ R. Heś, *Komandoria Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą w Ziębicach w średniowieczu*, [w:] *Ziębice-miasto św. Jerzego. Dzieje i kultura dawnej stolicy książęcej*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2010, s. 171.

⁶⁶ SUB, t. 4, nr 420.

⁶⁷ O osobie i działalności księcia zob. A. Jurczko, *Henryk III Biały. Książę Wrocławski (1247-1266)*, Kraków 2016.

⁶⁸ R. Heś, *Komandoria Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą w Ziębicach w średniowieczu*, s. 172-173.

zowców z czerwoną gwiazdą św. Macieja. Co ciekawe, w dokumencie tym. nie jest wymienione patrocinium omawianego obiektu sakralnego ograniczając się jedynie do określenia jako „*hospitale in Munsterberk*”⁶⁹.

Oprócz samego szpitala do kompleksu poza murami miasta Ziębic przy bramie wrocławskiej należał również bliżej nieokreślony obiekt pełniący funkcję sakralną. Świadczy o tym pośrednio dokument wystawiony w Ziębicach 17 września 1292 roku, przez rycerza Goświna, wójta dziedzicznego Ziębic⁷⁰, który podarował zakonnikom prowadzącym szpital młyn oraz cztery ławy chlebowe w mieście. W zamian zakonnicy mieli rozdawać bochenki chleba biednym przed bramą szpitalną, utrzymywać cztery łóżka dla ubogich w szpitalu oraz zobowiązali się do odprawiania w poniedziałek mszy św. w intencji zmarłych, a w sobotę ku czci NMP przy ufundowanym przez wspomnianego wójta ołtarzu⁷¹. Niestety brak jest danych pozwalających na określenie patrocinium tej altarii. Warto jednakże zwrócić uwagę na fakt, iż na pieczęci Goświna wytłoczony został jego herb z krzyżem św. Andrzeja jako godłem⁷². Godnym odnotowania jest również fakt, iż ów rycerz i wójt dziedziczny Ziębic w dokumencie z 30 lipca 1291 roku potwierdził donację swojego ojca Konrada na rzecz klasztoru cystersów w Henrykowie nakazując jednocześnie zaspokojenie potrzeb kaplicy pw. św. Andrzeja w zakresie nabycia paramentów liturgicznych do wzniesionej w Henrykowie kaplicy, w której chciał zostać w przyszłości pochowany⁷³. Zatwierdzeniu podlegała także darowizna Gertrudy, żony Konrada, która przeznaczyła w intencji swojego zbawienia dwie ławy mięsne z obowiązkiem dla mistrza piwnicy klasztornej do gościnności w święto Andrzeja Apostoła. Być może zatem, biorąc pod uwagę powyższe czynniki, także wspomniany ołtarz w szpitalu ziębickim mógł zostać poświęcony św. Andrzejowi, jako patronowi tego rycerskiego rodu?

⁶⁹ SUB, t. 5, nr 26.

⁷⁰ Goświn i jego rodzina należała do niezwykle wykształconych rodów o szerokich wpływach na dworach książęcych Śląska, oraz w strukturach kościelnych diecezji wrocławskiej, szerzej zob. M. C e t w i ń s k i, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982, s. 103-105.

⁷¹ SUB, t. 6, nr 67. Szerszej analizie tego dokumentu i jego znaczenia dla ziębickiego szpitala i konwentu krzyżowców z czerwoną gwiazdą dokonał: R. H e ś, *Komandoria Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą w Ziębicach w średniowieczu*, s. 173.

⁷² P. P f o t e n h a u e r, *Die Schlesischen Sigel von 1150 bis 1300. Beziehenlich 1327*, Breslau 1879, s. 34.

⁷³ SUB, t. 6, nr 24.

Pierwsza wzmianka poświadczająca patrocinium pw. św. Piotra i św. Pawła dla szpitala ziębicckiego znajduje się w regeście dokumentu z 14 lutego 1329 roku dotyczącego nabycia przez komtura Piotra młyna w Starczowie⁷⁴.

Podwójne wezwanie apostolskie dla szpitala i kościoła w Ziębicach zostało ugruntowane i zgodnie ze źródłami pojawiało się już stale. Świadczy o tym choćby kolejny dokument z 1351 roku, w którym wspomniany został „*Spitals St. Petri et Pauli ant civitatem Munstirberg*”⁷⁵.

Również akta wizytacji kanonicznych przeprowadzonych w XVII wieku w archidiakonacie wrocławskim potwierdzają to patrocinium. Zgodnie z zapisem sprawozdania z wizytacji przeprowadzonej w roku 1651/1652 przy ziębicckim szpitalu znajdował się kościółek ku czci świętych Piotra i Pawła⁷⁶. Z kolei akta wizytacji z roku 1666/1667 potwierdzają wezwanie omawianego kościółka szpitalnego jako noszącego tytuł świętych Piotra i Pawła apostołów, a zatem zawiera także konkretną atrybucję patronów pozwalającą na uszeregowanie ich w gradacji katalogu świętych⁷⁷.

Kościół i klasztor franciszkanów pw. Najświętszej Maryi Panny i Krzyża Świętego

Według lokalnej tradycji w Ziębicach od XIII wieku istniał i prowadził swoją działalność klasztor Zakonu Braci Mniejszych (franciszkanie). Badacze tej tematyki nie powołując się na konkretne źródła uznają, iż mendykanci osiedlili się w mieście ok. 1295 roku⁷⁸. Nie mniej jednak pierwsza wzmianka o obecności franciszkanów w Ziębicach pochodzi z dokumentu Małgorzaty, ksieni klarysek w Strzelinie wystawionego 20 października 1307 roku. Wśród świadków wymieniony został Hildebrand gwardian ziębicckiego konwentu⁷⁹.

Z kolei dokument wystawiony 13 maja 1425 roku poświadcza patrocinium klasztoru. W akcie tym wymienieni z imienia i nazwiska

⁷⁴ *Urkundenbuch der Stadt Münsterberg in Schlesien*, t. 2, nr 198.

⁷⁵ W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 220.

⁷⁶ VB I, s. 245.

⁷⁷ *Tamże*, s. 528.

⁷⁸ Por. H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębicckiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 133. Autor powołuje się w przypisie 10 na lokalną prasę, tam też dalsza literatura.

⁷⁹ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 121, nr 5 (4 b).

ławnicy ziębickiego magistratu potwierdzili, iż mieszkanin Wawrzyniec Lorber sprzedał braciom z konwentu „naszej kochanej Pani” (oryg. unser liebın frawın) grzywnę rocznego czynszu z posiadaneę przez siebie domu w rynku⁸⁰.

Zasłużony dla popularyzowania historii Ziębic F. Hartmann powołując się na dawne dzieła kronikarskie i naukowe, uważał, że kompleks klasztorny wraz z górująca wieżą kościoła klasztorneę nadawały miastu dostojneę wyglądu⁸¹.

Patrocinium kościoła klasztorneę mendykantów poświęcone zostało Krzyżowi Świętemu⁸², co potwierdził w swoim dziele F. Lucae w 1689 roku. Tytuł ten występował również w innych nowożytnych źródłach i opracowaniach historycznych oraz co ciekawe również poetyckich⁸³.

Kaplica pw. Wszehmogącego Boga, św. Marcina, św. Marii Magdaleny i biednych dusz czyścowych

Omawiany obiekt sakralny wzniesiony został jako mieszczańska fundacja dewocyjna w intencji zbawienia fundatorki, jej męża, oraz wszystkich przodków. Jej fundatorką była Klara wdowa po mieszczenie ziębickim kramarzu Heinrichu⁸⁴. W swoim testamencie wystawionym w Ząbkowicach Śląskich 8 października 1362 roku pobożna wdowa zapisała 12 grzywien roczneę czynszu, nakazała na terenie placu kościelnego przy ziębickim kościele farnym wnieść kaplicę ku czci Boga Wszehmogącego, św. Marcina, św. Marii Magdaleny i biednych dusz czyścowych⁸⁵.

⁸⁰ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 70. Kult NMP w zakonie franciszkańskim w kontekście obszaru państwa krzyżackieę w świetle wezwań kościołów omówił szerzej: W. Rozynkowski, *Omnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackieę*, Malbork 2006, s. 136-141.

⁸¹ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 70-71.

⁸² O kulcie Krzyża Święteę wpisująceę się w szerszy program rozkrzewiania misterium Męki Pańskiej w zakonie franciszkańskim szerzej zob. K. Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 1, 1237-1517, Kraków 1937, s. 216-217.

⁸³ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 72-73.

⁸⁴ H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickieę kościoła farnego w średniowieczu*, s. 136.

⁸⁵ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 61.

Testament, a co za tym idzie cała fundacja sakralna została potwierdzona przez biskupa wrocławskiego Przeclawa z Pogorzeli 17 grudnia 1363 roku⁸⁶. Fundatorka nakazała w intencji zbawienia członków swojej rodziny odprawiać w kaplicy msze św. cztery razy w tygodniu, a prawo patronatu nad kaplicą po śmierci Klary objąć miała rada miejska Ziębic. Dopiero po biskupim zatwierdzeniu fundacji przystąpiono do budowy nowego miejsca kultu. Prace budowlane zakończone zostały z pewnością przed 21 listopada 1369 rokiem, skoro tego dnia zatwierdzono oddzielnego kapelana obsługującego kaplicę, Piotra Heyninga⁸⁷. Wtedy również potwierdzone zostało wezwanie wzniesionego obiektu sakralnego⁸⁸.

Kaplica zamkowa Bożego Ciała

Kaplica zamkowa poświęcona pw. Bożego Ciała wspomniana została jako zniszczona w czasie rabunku i spalenia zamku przez Czechów⁸⁹ w czasie wycofania się z Ziębic na wieść, że w uroczystość wielkanocną 1468 roku król węgierski Maciej Korwin wypowiedział wojnę królowi czeskiemu Jerzemu z Podiebradów, a biskup wrocławski rozpoczął działania mające na celu odbicie miasta przez wojska wrocławskie⁹⁰.

Kaplica Bożego Ciała została na nowo wzniesiona w 1728 roku na dawnym placu zamkowym, a więc na terenie średniowiecznej zabudowy obronnej, gdzie znajdowała się pierwotna kaplica o tym samym patronimium. Jej budowa miała upamiętnić i wynagrodzić profanację i znieważenie Komunii Świętej, jakiej dopuścił się w tym miejscu w 1724 roku, żołnierz Józef Hötzel pochodzący z Hrabstwa Kłodzkiego, za co został stracony w Opolu 25 kwietnia 1725 roku⁹¹.

⁸⁶ *Tamże*.

⁸⁷ Według dokumentu z 14 czerwca 1360 roku pełnił posługę altarzysty ołtarza pw. św. Marii Magdaleny i świętych dziewic w kościele parafialnym pw. św. Anny w Ząbkowicach Śląskich. Por. H. Gerlic, *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, s. 156.

⁸⁸ W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 81, 157, 174.

⁸⁹ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorde*, s. 198; J. Kopietz, *Kirchengeschichte des fürstentums Münsterberg und des Weichbildes Frankenstein*, Frankenstein 1885, s. 651.

⁹⁰ F. Hartmann, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 98.

⁹¹ Szerzej zob. *tamże*, s. 236-240.

Tab. 1. Wykaz patrociniów ziębickich w okresie średniowiecza

Wzwanie	Czas pojawienia się pierwszego patrocinium	Ogólna liczba
Adalbert (Wojciech)	1528	1
Andrzej	1390	2
Anna	1371	1
Apolonia	1386	1
Barbara	1386	2
Biedne Dusze Czyścicowe	1362	1
Błażej	1475	1
Boże Ciało	1416	3
Czterej Wielcy Doktorzy	1391	1
Dorota	1410	1
Feliks i Adaukt	1354	1
Hieronim	1495	1
Jan Chrzciciel	1401	1
Jerzy	1352	3
Katarzyna	1386	2
Krzyż Święty	1689	1
Ludwik	1371	1
Małgorzata	1386	1
Marcin	1362	1
Maria Magdalena	1495	2
Mikołaj	1453	1
Najświętsza Maryja Panna	1448	5
Piotr	1276	2
Piotr i Paweł	1329	3
Tekla	1475	1
Walenty	1475	1
Wincenty	1528	1
Wszchemogący Bóg	1362	2
Wszyscy Święci	1390	1
Zygmunt	1371	1

Analizując różnorodność wezwań świętych występujących w obiektach sakralnych w średniowiecznych Ziębicach można zauważyć kilka dość istotnych osobliwości.

Wynikają one zarówno z kształtującej się mentalności religijnej, osobistej pobożności, jak również z tła i wydarzeń historycznych odiskających swoje piętno w stolicy księstwa ziębickiego.

Kulturę religijną w średniowiecznych Ziębicach oraz pobożność w zakresie kultu świętych w świetle patrociniów przedstawia poniższa tabela, która zawiera nie tylko imię świętego, czy tytuł zaczerpnięty z tajemnic prawd wiary katolickiej, ale również datę, pierwszego pojawienia się danego wezwania, oraz liczbę poszczególnych dedykacji. Dzięki temu możliwe jest uchwycenie cezur czasowych, w których dany święty cieszył się popularnością i kultem wśród wiernych. Ma to swoje szczególne znaczenie ze względu na stosunkowo niewielki pod względem przestrzeni i ilości mieszkańców ośrodek kościelny i polityczny, jakim były Ziębice.

Omawiając ziębickie patrocinia w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na typologię wezwań⁹², oraz dostosowanie tytułów występujących w książęcym mieście.

Z powyższej analizy znanych patrociniów w Ziębicach wynika, że w mieście występowały zaledwie dwa wezwania trynitarnie odwołujące się do czci Wszchemogącego Boga. Były to kaplica książęca w kościele farnym i kaplica fundacji mieszczkańskiej. Pamiętać jednak należy, że z zasady każdy obiekt sakralny dedykowany był przede wszystkim Bogu i nie zawsze tytuł ten był wyodrębniony⁹³.

W Ziębicach dostrzec można dwa patrocinia chrystologiczne: Krzyż Święty i Boże Ciało, przy czym, co niezwykle ważne, ostatni tytuł występował aż trzykrotnie. Trzeba w tym miejscu zauważyć, że ta częstotliwość nie była przypadkowa i jest to z pewnością jedna z cech charakterystycznych pobożności i kultury religijnej ziębiczan. Wezwanie Bożego Ciała jak wynika z chronologii najprawdopodobniej pojawiło się pierwotnie w XV wieku. Nie wynika to zasadniczo

⁹² Najbardziej powszechny podział na patrocinia trynitarnie, chrystologiczne, maryjne, anielskie i hagiograficzne zaproponowała A. Witkowska, *Titulus Ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, s. 57. Badaczka przytoczyła w cytowanej pracy także inne znane w literaturze przedmiotu typologie i klasyfikacje dedykacji obiektów sakralnych.

⁹³ J. R a j m a n, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002, s. 12.

z faktu kształtowania się i wzrostu popularności nowego święta kościelnego, ale wiąże się bezpośrednio z historią miasta bardzo mocno doświadczonego w okresie wojen husyckich na Śląsku. Trzeba bowiem pamiętać, iż przynależność księstwa ziebickiego do królewskiego rodu Jerzego z Podiebradów – wielkiego propagatora idei taborytów, narażało Ziębice i ich mieszkańców na nieustanne niebezpieczeństwo wojny i zniszczenia. Stąd też tytuł Bożego Ciała miał przede wszystkim walor edukacyjny i ideologiczny przekazywania katolickiej prawdy teologicznej, gdyż jak wiadomo husyci rozpowszechniali swoją własną naukę dotyczącą Eucharystii i sposobu jej celebracji⁹⁴. Kwestia ta w najbardziej spójny sposób wyrażona została w wezwaniu kaplicy książęcej walczącego i poległego z rąk taborytów księcia Jana Ziębickiego, ostatniego przedstawiciela linii Piastów ziebickich, oraz w programie ikonograficznym, jaki przedstawiony został na ścianach tejże kaplicy, jako fundacja bliżej nieznanego duchownego Hansa Lode z lat 1481-1482⁹⁵.

Dostrzec zatem można w tym przypadku dedykacje obiektów sakralnych z rozmyślnie dobranym patrocinium, stającym się w ten sposób przekazicielem zarówno głębszych idei religijnych, ale i politycznych, manifestowanych poprzez wezwanie.

Największą ilość obiektów sakralnych w Ziębicach posiadało patrocinium maryjne. Z zachowanych źródeł wynika, iż było to zawsze zbiorcze wezwanie Najświętszej Maryi Panny⁹⁶. Choć również używano w stosunku do tytułu klasztoru franciszkańskiego określenia „Naszej kochanej Pani”⁹⁷. Kult Maryjny, jak to zostało omówione powyżej, związany był ze czcią Bożego Ciała Jezusa Chrystusa i misterium Jego wcielenia. Faktem jest również, że przy kaplicy w kościele parafialnym powołano, a w późniejszym czasie staraniem dwo-

⁹⁴ P. K r a s, *Husyci w Piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1998, s. 176-186.

⁹⁵ J. K o s t o w s k i, *Sztuka Śląska wobec husytyzmu. Późnogotyckie świadectwa malarzkie*, [w:] „Artium Quaestiones”, nr 5 (1991), s. 46-48.

⁹⁶ Problematykę rodzajów wezwań maryjnych podjął D. S z y m a n s k i, *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji Krakowskiej w końcu XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 41 (1993), z. 2, s. 127-128.

⁹⁷ F. H a r t m a n n, *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien*, s. 70. O kulcie maryjnym w tytułach obiektów sakralnych należących do franciszkanów zob. W. R o z y n k o w s k i, *Omnes Sancti et Sanctae Dei*, s. 136. Tam też szersza literatura.

ru książęcego i miejscowego proboszcza odnowiono, bractwo maryjne szerzące kult Matki Bożej.

Ze źródeł wiadomym jest również, że ku czci Maryi sprawowano msze święte i nabożeństwa zarówno w farze, jak również w kościele szpitalnym krzyżowców z czerwoną gwiazdą.

Kult Najświętszej Maryi Panny należy do pradawnych w Kościele i sięga, jak wynika z badań mariologicznych, II wieku. Choć zachowało się niewiele tekstów źródłowych to jednak wskazują one na nasilającą się naukę i refleksję teologiczną poświęconą Maryi stanowiącą fundament pod oficjalny kult Dziewicy i Matki⁹⁸. Jak można zauważyć badając patrocinia, dedykacje maryjne dominowały w najstarszych kościołach i kaplicach⁹⁹. Z tego też powodu historycy podejmujący tematykę kościoła parafialnego w Ziębicach popełnili błąd polegający na tym, iż bez głębszej analizy od razu przypisywali maryjne patrocinium jako najstarsze dla fary, a było to jedynie wezwanie drugorzędne, które jak wykazano powyżej nie przyjęło się na stałe¹⁰⁰.

Wśród wezwań hagiograficznych największą popularnością cieszyli się Apostołowie św. Piotr i św. Paweł. Patrocinium „Księcia apostołów” jest najstarszym ziębicim tytułem poświęconym w źródłach średniowiecznych¹⁰¹ i jednocześnie najwcześniej wzmiankowanym obiektem sakralnym w mieście¹⁰². Wpisuje się zatem w tezę, iż kult św. Piotra i św. Pawła należy do najstarszych przykładów czci wobec świętych sięgający III wieku¹⁰³. W Polsce, praktycznie od zarania chrześcijaństwa, kult św. Piotra rozszerzał się bardzo intensywnie, czego

⁹⁸ J. Królikowski, *Maryja w pamięci Kościoła. Mariologia część I*, Tarnów 1999, s. 30-38.

⁹⁹ J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, s. 103.

¹⁰⁰ Zob. J. Mandziuk, *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku. Średniowiecze*, t. I, część 1 (do 1302 roku), Warszawa 2003, s. 137; R. Eysymontt, M. Goliński, *Rozwój Przestrzenny Ziębic na tle dziejów miasta*, [w:] *Atlas Historyczny Miast Polskich*, red. R. Czaja, t. 4 Śląsk, red. M. Młynarska-Kaletynowa, z. 16 Ziębice, red. R. Eysymontt, Toruń 2014, s. 8.

¹⁰¹ SUB, t. 4, nr 280.

¹⁰² H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte*, s. 198. Trzeba jednak pamiętać, iż z dotychczasowych badań nad patrociniami wynika, że wezwania kościołów czy kaplic poświęcone są w źródłach stosunkowo późno wobec obiektu, któremu patronują, por. J. Rajman, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, s. 15.

¹⁰³ M. Starna wska, *Kult św. Piotra w Polsce średniowiecznej na tle europejskim*, [w:] „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski”, t. 6 (2011), s. 25.

przejawem były patrocinia szeregu najstarszych niezwykle ważnych ośrodków kościelnych¹⁰⁴. Wspólne patrocinium św. Piotra i św. Pawła dla szpitala w Ziębicach notowane w źródłach po raz pierwszy w 1329 roku potwierdza fakt, iż od końca XIII wieku do wezwania św. Piotra zaczęto dołączać imię św. Pawła¹⁰⁵. Jeśli chodzi o diecezję wrocławską to zgodnie z ustaleniami M. Starnawskiej patrocinium to nosiło siedem kościołów klasztornych, w tym ziębicki¹⁰⁶.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ustalenia W. Marschalla dotyczące świętych apostołów Piotra i Pawła jako patronów obiektów szpitalnych. Historyk ten zauważył, iż tego typu patrocinium występowało dość rzadko. Taki wybór wezwania dla szpitali czy przytułków uzasadnia faktem mocy uzdrowicielskiej, jaką posiadali apostołowie, natomiast nie dostrzega głębszych racji, ani relacji między dedykacją obiektu, a jego funkcją¹⁰⁷. Na Śląsku wśród znanych szpitali z okresu średniowiecza znanych jest pięć, którym patronowali św. Piotr i św. Paweł¹⁰⁸.

Z zachowanego materiału źródłowego wynika, że w dalszej kolejności i liczbie po św. Piotrze i św. Pawle najbardziej popularnym świętym uchwytnym w patrociniach ziębickich był św. Jerzy. Jego kult poświadczony był i rozpowszechniony w całym chrześcijańskim świecie¹⁰⁹. Badacze krakowscy przyjmują założenie, iż recepcja kultu św. Jerzego w Małopolsce wiązać się może z ośrodkiem kościelnym w Moguncji mającym wpływy na kształtowanie się religijności w tej części Europy¹¹⁰. Początek kultu św. Jerzego na Śląsku, a zatem i w diecezji wrocławskiej, należy odnieść się w pierwszej kolejności

¹⁰⁴ *Tamże*, s. 28-30. Tam też dalsza literatura.

¹⁰⁵ *Tamże*, s. 31.

¹⁰⁶ *Tamże*, s. 32. Warto zwrócić uwagę na pewną analogię występowania tego patrocinium z obiektami sakralnymi w średniowiecznych diecezjach pruskich. Jak wynika z dostępnych wyników badań wezwanie św. Piotra i św. Pawła stało się popularne w kościołach miejskich przede wszystkim w 1 poł. XIV wieku. Por. W. R o z y n k o w s k i, *Omnis Sancti et Sanctae Dei*, s. 98.

¹⁰⁷ W. M a r s c h a l l, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 61-62.

¹⁰⁸ K. D o l a, *Szpitala średniowieczne Śląska. I. Rozwój historyczny*, s. 262.

¹⁰⁹ O historii i recepcji kultu św. Jerzego szerzej zob. J. W y r o z u m s k i, *O potrzebie badań najstarszych patrociniów*, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, r. 100, (1993), nr 4, s. 68-70; J. R a j m a n, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, s. 120-122; J. S w a s t e k, *Prowienicja i rozwój kultu św. Jerzego w Polsce w świetle wezwań kościołów w okresie przedtrydenckim*, [w:] „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, red. J. K r u c i n a, Wrocław 1969, s. 107-126.

¹¹⁰ J. R a j m a n, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, s. 121.

do pojawienia się relikwii tego świętego. Zgodnie z dotychczasowymi wynikami badań naukowych relikwie w postaci ramienia św. Jerzego zostały sprowadzone wraz z innymi świętymi szczątkami do Wrocławia przez biskupa Hieronima (1051-1062)¹¹¹. Kolejnymi drogami przeschępienia kultu świętego z Kapadocji, na Śląsk były zarówno kolonizacja, jak również sprowadzenie zakonów rycerskich, które szerzyły kult św. Jerzego, jako patrona rycerzy i ruchu krucjatowego¹¹².

Według J. Swastka wzmożona popularność i rozwój kultu św. Jerzego datuje się od połowy XIII wieku, a w 1400 roku uchwytnych źródełwo było 50 kościołów noszących wezwanie tego świętego. Pod koniec XV wieku naliczono 24 kaplice noszące wezwanie św. Jerzego, a przy 33 tego typu obiektach św. Jerzy występował jako współpatron¹¹³. Warto zwrócić uwagę, iż obiekty sakralne noszące wezwanie św. Jerzego w znacznej ilości występowały w obszarze południowym Śląska w okolicach granicy z Czechami¹¹⁴.

W Ziębicach, jak wynika z powyższej tabeli, św. Jerzemu dedykowano w okresie średniowiecza trzy obiekty sakralne w tym najważniejszy w mieście, jakim był kościół parafialny. Pierwsza wzmianka o patronium fary, jak zostało to wspomniane powyżej, pochodzi z bulli papieskiej Klemensa V z 1352 roku. Biorąc pod uwagę najnowsze wyniki badań architektonicznych dotyczących prac budowlanych przy kościele w Ziębicach można jednoznacznie uznać trwałość tytułu kościoła. Datacja elementów chóru kościoła na lata 1375-1380 jako czas budowy¹¹⁵ musiała z całą pewnością wiązać się z nową konsekracją ołtarza głównego i całej przestrzeni liturgicznej, co z kolei połączone było z nadaniem wezwania całej świątyni. Jednakże, jak wynika ze źródeł, nie było ono notowane do czasu wzniesienia w 1 poł. XV wieku kaplicy maryjnej po północnej stronie fary.

¹¹¹ E. Walter, *Patrozinien des Breslauer Domes und anderer schlesischer Kirchen*, [w:] „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, t. 42, red. J. Köhler, Hildesheim 1984, s. 113; M. Starnańska, *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008, s. 87.

¹¹² W. Marschall, *Alte Kirchenpatrozinien des Archidiakonates Breslau*, s. 104-105; J. Swastek, *Proweniencja i rozwój kultu św. Jerzego w Polsce w świetle wezwań kościołów w okresie przedtrydenckim*, s. 115-116.

¹¹³ *Tamże*, s. 116.

¹¹⁴ *Tamże*, s. 120.

¹¹⁵ J. Adamski, *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w l. 1200-1420*, s. 566.

W średniowiecznych Ziębicach dostrzegalny był również kult popularnych także w innych miastach świętych kobiet: Barbary i Katarzyny, które posiadały po dwie altarie, którym patronowały. Wzmianki o tych patrociniach pojawiają się od 1386 roku.

Podsumowując powyższe rozważania uznać można bezsprzecznie, iż w Ziębicach występowała szeroka gama świętych, którym oddawano cześć. Badając patrocinia wyodrębnić można jako najbardziej popularne kultury: NMP, św. Piotra i św. Pawła, św. Jerzego oraz Bożego Ciała. To ostatnie wezwanie, jak to zostało szerzej przedstawione, związane było bezpośrednio z historią miasta i wpływem husytyzmu. Ma ono zatem własną osobliwość i cechę charakterystyczną dla stołecznego miasta dawnego księstwa.

Równie ważne dla miasta i wpływów kulturowych oraz religijnych było dedykowanie kościoła parafialnego św. Jerzemu, którego kult osadzony w tej części Śląska wiązał się z sakralnym zabezpieczeniem granicy. Jak wynika z przytoczonej tradycji, utrzymanie wezwania kościoła i samej świątyni w czasie wojen husyckich miało być związane z imieniem króla Czech Jerzego z Podiebradów, który już w 1454 roku zakupił Kłodzko, Ząbkowice Śląskie i Ziębice, a ówczesny władca czeski Władysław Pogrobowiec, aktem z 19 czerwca 1456 roku, potwierdził Jana jako „pana księstwa ziębickiego”¹¹⁶.

**Tab. 2. Typologia patrociniów ziębickich
i intensywność ich występowania**

L.p.	Rodzaj wezwania	Ilość wezwań
1.	trynitarne	2
2.	chrystologiczne	2
3.	prawda wiary ¹¹⁷	1
4.	maryjne	5 ¹¹⁸
5.	hagiograficzne	25

¹¹⁶ S. G ł o g o w s k i, *Genealogia Podiebradów*, s. 10.

¹¹⁷ W tym przypadku chodzi o tytuł kaplicy dedykowanej m.in. Biednym duszom czyścicowym.

¹¹⁸ W źródłach występuje jedno określenie zbiorcze NMP bez podawania szczegółowej atrybucji.

Patrocinia ziębickie z okresu średniowiecza cechowały się różnorodnością pod względem swojej klasyfikacji i intensywności występowania. Powyższa tabela 2 w sposób systematyczny pozwala na dostrzeżenie charakterystyki duchowości i pobożności ziębickich mieszczan.

Jak wynika z powyższej tabeli 2 największą ilość patrociniów stanowią wezwania hagiograficzne. Warto zatem dla zobrazowania różnorodności konkretnych grup świętych ukazać jak kult świętych pod tym względem kształtował się w Ziębicach. Ukazuje to tabela 3.

Tab. 3. Klasyfikacja i intensywność występowania patrociniów hagiograficznych

L.p.	Rodzaj wezwania	Ilość	%
1.	biblijne	6	24
2.	apostołowie	3	12
2.	męczennicy	16	64
3.	wyznawcy	7	28
4.	dziewice	6	24

Analizując powyższą tabelę 3 należy pamiętać, iż niejednokrotnie konkretne atrybucje świętych występujących w patrociniach są ze sobą połączone i występują wspólnie.

Badania nad patrociniami ziębickimi pozwoliły potwierdzić znaną z literatury tezę, iż przy kościołach parafialnych szerzono przede wszystkim kult Eucharystii¹¹⁹. Obecność wezwania Bożego Ciała w dobudowanej do fary kaplicy, jej program ikonograficzny oraz ołtarz jednoznacznie wskazują na takie rozwiązanie religijne. Jeżeli chodzi o patronów Śląska i diecezji wrocławskiej to ich kult występuje w jednym przypadku, jest nim ołtarz ku czci św. Jana Chrzciciela wzmiankowany w 1401 roku. Brak jest natomiast jakiegokolwiek dedykacji dotyczącej św. Jadwigi Śląskiej.

Powyższe rozważania są odpowiedzią na postulat naukowy wysunięty przez J. Rajmana wskazujący na potrzebę prowadzenia badań nad patrociniami miejskimi w celu ukazania charakterystycznych cech sfer duchowości w poszczególnych ośrodkach miejskich¹²⁰. Podjęta

¹¹⁹ J. R a j m a n, *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, s. 285.

¹²⁰ Por. *tamże*, s. 286.

próba badań patrocinów miasta Ziębic w okresie średniowiecza wykazała, iż ze względów historycznych dotyczących wydarzeń w mieście duże znaczenie miał kult Bożego Ciała. Bezpośrednio z nim powiązana była również cześć wobec Najświętszej Maryi Panny. Z racji oddziaływania najważniejszego ośrodka religijnego miasta jakim był kościół farny, istotny kult poświęcony był św. Jerzemu, choć jak zostało to wykazane najstarsze ziębickie patrocinium dedykowane było św. Piotrowi, jako patronowi tutejszego szpitala miejskiego.

Systematyczne badania nad patrociniami w poszczególnych miastach śląskich z pewnością pozwoliłyby na ukazanie głównych cech średniowiecznej mentalności religijnej, kierunki wpływów kulturowych i liturgicznych oraz ich dynamikę na Śląsku, gdzie krzyżowały się wpływy polskie, niemieckie oraz czeskie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

A. Źródła rękopiśmienne

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu

sygn. II b 2, fol. 8.

sygn. II b 3, fol. 21 b-22 a.

sygn. II b 3, fol. 86 b.

sygn. V. 25

Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Repozytura 121 Klasztor klarysek w Strzelinie: nr 5 (4 b).

B. Źródła drukowane

Geschichtes quellen der Grafschaft Glatz, t. 2, *Urkunden und Regesten zur Geschichte der Grafschaft Glatz von 1401 bis 1500*, wyd. F. Volkmer, W. Hohaus, Habelschwerdt 1888.

Klose S. B., *Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau von Jahre 1458 bis zum Jahre 1526*, wyd. G. A. Stenzel, [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum*, t. 3, Breslau 1847.

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia, t. 1, *Acta Clementis VI*, wyd. L. Klicman, Pragae 1903, nr 1486.

- Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*, t. 2, *Acta Innocentii VI 1352-1362*, wyd. J. F. Novák, Praeae 1907, nr 228.
- Relacje „ad limina apostolorum” z diecezji wrocławskiej z lat 1589-1943. Edycja tekstów źródłowych*, wyd. J. Kopiec, Opole 2014.
- Schlesische Nekrologien. Nekrologium des Stifts Heinrichau*, wyd. W. Wattenbach, [w:] „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, t. 4, Breslau 1862, s. 278-306.
- Schlesischen Urkundenbuch*, t. 4, 1267-1281, wyd. W. Irgang, Köln-Wien 1988, nr: 280, 420.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 5, 1282-1290, wyd. Irgang W., Appelt H., Menzel J., Köln 1993, nr: 26.
- Schlesisches Urkundenbuch*, t. 6, 1291-1300, wyd. Irgang W., Appelt H., Menzel J., Köln 1998, nr 24, 67, 429.
- Urkundenbuch der Stadt Münsterberg in Schlesien*, t. 2, wyd. P. Bretschneider, Münsterberg 1928, nr 191.
- Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonats Breslau*, wyd. J. Jungnitz, Breslau 1902.
- Wykaz kościołów diecezji wrocławskiej z 1667*, oprac. i wyd. J. Kopiec, [w:] *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 55, Lublin 1987, s. 157-201.
- Wykaz regestów dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu (IV), Regesty dokumentów Archiwum Parafialnego w Ząbkowicach*, oprac. wyd. W. Urban, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 5 (1976), nr 77, 78.

Opracowania

- Adamska D., *Wieś-miasteczko-miasto. Średniowieczne osadnictwo w dorzeczu górnej i środkowej Oławy*, Łominki 2019.
- Adamski J., *Gotycka architektura sakralna na Śląsku w l. 1200-1420. Główne kierunki rozwoju*, Kraków 2017.
- Cetwiński M., *Rycerstwo śląskie do końca XIII w. Biogramy i rodowody*, Wrocław 1982.
- Czechowicz B., *Książęcy Mecenat Artystyczny na Śląsku u schyłku średniowiecza*, Warszawa 2005.
- Dola K., *Patrocinia świętego Wojciecha na Śląsku*, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 20 (2000), s. 259-285.
- Dola K., *Praláci wrocławskiej kapituły katedralnej w latach 1418-1550*, [w:] „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, t. 6 (1978), s. 257-207.
- Dola K., *Szpitałe średniowieczne Śląska. I. Rozwój historyczny*, [w:] „Rocznik Teologiczny Śląska Opolskiego”, t. 1 (1968), s. 239-292.
- Dopierała K., *Księga Papieży*, Poznań 2019.

- Eysymontt R., Goliński M., *Rozwój Przestrzenny Ziębic na tle dziejów miasta*, [w:] *Atlas Historyczny Miast Polskich*, red. R. Czaja, t. 4 Śląsk, red. M. Młynarska-Kaletynowa, z. 16 Ziębice, red. R. Eysymontt, Toruń 2014, s. 5-16.
- Eysymontt R., *Kod genetyczny miasta. Średniowieczne miasta lokacyjne Dolnego Śląska na tle urbanistyki europejskiej*, Wrocław 2009.
- Gams P. B., *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Graz 1957.
- Gerlic H., *Fundacje na rzecz ziębickiego kościoła farnego w średniowieczu*, [w:] *Ziębice-miasto św. Jerzego. Dzieje i kultura dawnej stolicy książęcej*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2010, s. 133-159.
- Gerlic H., Jujeczka S., *Altarie i altarzyści w kościele św. Marii Magdaleny we Wrocławiu*, [w:] *Śródmiejska Katedra. Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia*, red. B. Czechowicza, Wrocław 2010, s. 189-342.
- Głogowski S., *Genealogia Podiebradów*, Gliwice 1997.
- Hartmann F., *Geschichte der Stadt Münsterberg in Schlesien von ihrer Gründung bis zur Gegenwart*, Münsterberg 1907.
- Heś R., *Komandoria Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą w Ziębicach w średniowieczu*, [w:] *Ziębice-miasto św. Jerzego. Dzieje i kultura dawnej stolicy książęcej*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2010, s. 171-180.
- Jasiński K., *Kult świętej Elżbiety w dynastii piastowskiej*, [w:] *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*, red. K. Zielińska-Melkowska, Toruń 1997, s. 197-212.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich. Piastowie wrocławscy, legnicko-brzescy, świdniccy, ziębiccy, głogowscy, żagańscy, oleśnicy, opolscy, cieszyńscy i oświęcimscy*, Kraków 2007.
- Jureczko A., *Henryk III Biały. Książę Wrocławski (1247-1266)*, Kraków 2016.
- Kantak K., *Franciszkanie polscy*, t. 1, 1237-1517, Kraków 1937.
- Karolewicz G., *Z badań nad wezwaniami kościołów*, [w:] „Roczniki Humanistyczne”, t. 22, (1974), z. 2, s. 215-231.
- Kelly J. N. D., *Encyklopedia Papieży*, tłum. T. Szafranski, Warszawa 2006.
- Konopka B., *Bazyliki Mniejsze w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem bazyliki ziębickiej*, Wrocław 2014
- Kopietz J., *Kirchengeschichte des fürstentums Münsterberg und des Weichbildes Frankenstein*, Frankenstein 1885.
- Kostowski J., *Sztuka Śląska wobec husytyzmu. Późnogotyckie świadectwa malarskie*, [w:] „Artium Quaestiones”, nr 5 (1991), s. 29-59.
- Kozaczewski T., Kozaczewska-Golasz H., *Portale trzynastowiecznej architektury na Śląsku*, Wrocław 2009.
- Kozaczewski T., *Przyczyny rozwoju budownictwa murowanego na Śląsku w XIII wieku*, „Sobótka”, t. 30, (1975), s. 1-40.
- Kras P., *Husyci w Piętnastowiecznej Polsce*, Lublin 1998, s. 176-186.

- Królikowski J., *Maryja w pamięci Kościoła. Mariologia część I*, Tarnów 1999.
- Kutzner M., *Rozwój śląskich kościołów parafialnych w latach 1200-1335 w świetle badań historyka sztuki*, [w:] „Roczniki Humanistyczne”, t. 23, (1975) z. 2, s. 45-69.
- Lutsch H., *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t.2, Breslau 1889.
- M. Starnawska, *Kult św. Piotra w Polsce średniowiecznej na tle europejskim*, [w:] „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski”, t. 6 (2011), s. 25-35.
- Mandziuk J., *Historia Kościoła Katolickiego na Śląsku. Średniowiecze*, t. I, część 1 (do 1302 roku), Warszawa 2003.
- Mandziuk J., *Rządcy (Archi)diecezji wrocławskiej na przestrzeni wieków*, Wrocław 2018.
- Manikowska H., *Religijność miejska*, [w:] *Ecclesia et civitas. Kościół i Życie religijne w mieście średniowiecznym*, red. H. Manikowska, H. Zaremska, Warszawa 2002, s. 11-34.
- Marschall W., *Alte kirchenpatrozinien des archidiakonates Breslau*, Köln-Graz 1966.
- Mrozowicz W., *Pochówki śląskich Podiebradowiczów. W związku z przygotowaniem do otwarcia krypty podiebradzkiej w kościele zamkowym w Oleśnicy*, [w:] *Ziębice-miasto św. Jerzego. Dzieje i kultura dawnej stolicy książęcej*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2010, s. 77-90.
- Neuling H., *Schlesiens Kirchorte und ihre kirlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902.
- Pfotenhauer P., *Die Schlesischen Sigel von 1150 bis 1300. Beziehentlich 1327*, Breslau 1879.
- Pilch J., *Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska*, Warszawa 2011.
- Rajman J., *Średniowieczne patrocinia krakowskie*, Kraków 2002.
- Rozynkowski W., *Omnnes Sancti et Sanctae Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006.
- Skwierczyński K., *Custodia Civitas. Sakralny system ochrony miasta w Polsce wcześniejszego średniowiecza na przykładzie siedzib biskupich*, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, R. 103, (19996), nr 3, s. 3-51.
- Starnawska M., *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008.
- Swastek J., *Proweniencja i rozwój kultu św. Jerzego w Polsce w świetle wezwań kościołów w okresie przedtrydenckim*, [w:] „Colloquium Salutis. Wrocławskie Studia Teologiczne”, red. J. Krucina, Wrocław 1969, s. 107-126.
- Szymański D., *Wezwania kościołów parafialnych w diecezji Krakowskiej w końcu XVI w.*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 41 (1993), z. 2, s. 83-159.
- Urban W., *Studia nad dziejami wrocławskiej diecezji w pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 1959.

- Walter E., *Patrozinien des Breslauer Domes und anderer schlesischer Kirchen*, [w:] „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, t. 42, red. J. Köhler, Hildesheim 1984, s. 113-135.
- Witkowska A., *Titulus Ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999.
- Wólkiewicz E., *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje-organizacja-skład osobowy (1386-1477)*, Opole 2004.
- Wyrozumski J., *O potrzebie badań najstarszych patrociniów*, [w:] „Kwartalnik Historyczny”, r. 100, (1993), nr 4, s. 63-72.
- Zalewski Z., *Święto Bożego Ciała w Polsce do wydania Rytuału Piotrkowskiego (1631)*, [w:] „Studia z dziejów liturgii w Polsce”, red. M. Rechowicz, W. Schenk, Lublin 1973, s. 97-161.
- Zlat M., *Ziębice*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
-

KS. STANISŁAW ADAM WRÓBLEWSKI – mgr lic., absolwent Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Specjalizuje się w historii średniowiecznej i tematyce śląskiej, w swoich badaniach naukowych podejmuje problematykę śląskich patrociniów.